

Posmrtni itinerariji¹ ljudi, ki prehajajo meje na območju Slovenije

Abstract

Postmortem Itineraries of Border Crossers in the Territory of Slovenia

The European border regime has transformed numerous areas of Slovenia into zones of *necropolitical* control (Davies et al. 2017; cf. Mbembe 2003), which uses thanatopolitics as a mode of border management (Iliadou 2019: 181). Despite the fact that deaths at the borders occur in many places in Slovenia, this phenomenon remains largely overlooked by the public. The lack of attention and the absence of official statistics prompted the authors of this article to start compiling a list of illegalized migrants who died in Slovenia on the basis of media, Police and other reports, including various lists of dead and missing migrants, while also conducting ethnographic research about these deaths in various locations across Slovenia. In the first part of the article, we analysed some aspects of this list, with several findings: first, many of the deceased remain unidentified; second, the majority of them drowned in rivers; and third, in official statistics migrant deaths are often categorized as accidents without revealing their necropolitical circumstances. In the second part of the article, based on the concept of postmortem itineraries (Kobelinsky 2020b), we attempted to reconstruct the paths the bodies of illegalized migrants take in Slovenia. In doing so, we paid attention to the perspectives of the various actors involved in the border death regime (Cuttita et al., 2020: 46) and who participate in the different 'stations' of postmortem itineraries among which we emphasized the phases of discovery, autopsy, storage and burial.

Keywords: border deaths, postmortem itineraries, migration, identification, Slovenia

1 Izraz posmrtni itinerariji povzemava po članku Caroline Kobelinsky (2020b) z naslovom *Who Cares About Ouacil? The Postmortem Itinerary of a Young Border Crosser*.

Uršula Lipovec Čebon is a professor of social and cultural anthropology at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. Her research interests include medical anthropology, anthropology of migration, critical migration and border studies. Email: Ursula.CebonLipovec@ff.uni-lj.si

Uroš Škerl Kramberger is a journalist and editor at Oštro, a center for investigative journalism in the Adriatic region. Migration is the key topic of his journalistic work. Email: uros@ostro.si

Povzetek

Evropski mejni režim je številna območja Slovenije spremenil v območja »nekropolitičnega« nadzora (Davies et al., 2017; prim. Mbembe, 2003), ki uporabljajo smrtonosno politiko kot način upravljanja meja (Iliadou, 2019: 181). Čeprav se smrti na mejah dogajajo v številnih krajih Slovenije, pa je ta pojav v javnosti precej spregledan. Odsotnost pozornosti ter pomanjkanje uradnih statistik sta naju spodbudila, da sva začela s pomočjo medijskih, policijskih in drugih poročil ter različnih baz podatkov o smrtih sestavljati seznam ilegaliziranih migrantov in migrantk, ki so umrli na območju Slovenije, obenem pa etnografsko raziskovati te smrti v različnih krajih in ustanovah. V prvem delu prispevka sva analizirala nekatere vidike tega seznama, pri čemer sva ugotovila: prvič, da veliko umrlih ostane neidentificiranih; drugič, da se mnogi umrli utopijo v rekah; in tretjič, da so migrantske smrti v uradnih statistikah pogosto kategorizirane kot nesreče, ne da bi se razkrile njihove nekropolitične okoliščine. V drugem delu članka sva na osnovi koncepta posmrtnih itinerarijev (Kobelinsky, 2020b) poskušala rekonstruirati poti, po katerem prehajajo telesa ilegaliziranih migrantov in migrantk v Sloveniji. Pri tem sva bila pozorna na perspektive raznolikih akterjev in akterk, ki sodelujejo v režimu smrti na meji (Cuttita idr., 2020: 46) ter so udeleženi v različnih »postajah« posmrtnih itinerarijev, med katerimi sva izpostavila faze odkritja, obdukcije, hrambe in pokopa.

Ključne besede: smrti na mejah, posmrtni itinerariji, migracije, identifikacija, Slovenija

*Uršula Lipovec Čebon je profesorica za socialno in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Med drugim se raziskovalno ukvarja z medicinsko antropologijo, antropologijo migracij, kritičnimi migracijskimi študijami in raziskavami mej.
E-naslov: Ursula.CebonLipovec@ff.uni-lj.si*

Uroš Škerl Kramberger je novinar in urednik na preiskovalnem centru Oštro. Migracije so osrednja tema njegovega novinarskega dela. E-naslov: uros@ostro.si

Smrti na mejah, imenovane tudi smrti migrantov in smrti med migracijo, so v najširšem smislu prezigodnje smrti oseb, katerih gibanje ali bivanje ni dovoljeno oziroma je iregularizirano (Last, 2020: 21). Kot so pokazali številni raziskovalci in raziskovalke (Albahari, 2015; Squire, 2016; Cuttitta, 2020; Kobelinsky, 2020a itd.), so te smrti sestavni del sodobnega upravljanja meja in neizogiben, vendar ne nepričakovan stranski učinek migracijskih politik, predvsem vizumskega režima (Tazzioli, 2015: 5). Zaradi slednjega osebe brez ustreznih dokumentov ne morejo prečkati običajnih mejnih prehodov, ne da bi tvegale vrnitev v druge države ali postopke, ki bi jih imobilizirali (prim. Župarič-Ilijić, 2025). Migracijske politike in mejni režimi tako ustvarjajo materialne in nematerialne ovire, ki ilegalizirane migrante usmerjajo na nevarne poti (Hamersšak, 2024, 2025), kjer izgubljajo življenja.

Evropski mejni režim je tudi številna območja Slovenije spremenil v območja »nekropolitičnega« nadzora (Davies et al., 2017; prim. Mbembe, 2003), ki uporabljajo smrtonosno politiko oziroma »tanatopolitiko² kot način upravljanja meja« (Illiadou, 2019: 181). Pri tem je treba izpostaviti, da migranti in migrantke v Sloveniji ne umirajo zgolj na mejah ali v neposredni bližini meja, temveč tudi v notranjosti državnega ozemlja: na primer, na avtocesti med Brezovico in Vrhniko, v grapi med Kokrškim sedlom in Kamniško Bistrico pod Kalško goro, pred policijsko postajo v Ilirski Bistrici, v reki Ljubljanci, v koprskem zaporu (Policija in URSIKS, 2019–2025). Čeprav se smrti na mejah torej ne dogajajo le na državnih mejah, pa se vselej zgodijo zaradi mej, ki so v notranjosti ozemlja pomnožene, razpršene in tako normalizirane (prim. Balibarju, 2002; Zadnikar, 2017), da lahko oblasti nemoteno izvajajo selektivni nadzor.

Čeprav se smrti na mejah dogajajo v številnih krajih Slovenije, pa se zdi ta pojav v javnosti, tudi akademski, precej spregledan. Spregledano se zdi tudi dejstvo, da se od leta 2015 skupaj s smrtmi na mejah množi število grobov migrantov in migrantk, ki so na različnih slovenskih pokopališčih pogosto pokopani kot »neznane osebe«. Mestoma se informacije o migrantskih smrtih sicer pojavijo v lokalnih medijih, ki jim namenijo stavek ali dva, le v posebnih primerih bolj poglobljen prispevek,³ ali pa so tema redkih javnih dogodkov⁴ ter posameznih

2 V izvirniku se glasi »thannanopolitics as a mode of border management« (Illiadou, 2019), pri čemer »thannanopolitics« prevajava s tanatopolitiko.

3 Na primer: Petrovčič, Peter: Pravica do imena (Mladina, 2019), Begunčeva ime (Mladina, 2019), Evropski obisk v Črnomlju (Mladina, 2019); Smajila, Barbara: Nihče na pogrebu ne izgovarja njihovih imen (N1, 2022); Škerl Kramberger, Uroš: Iskanje izginulih svojcev v labirintih birokracije (Dnevnik, 2022a); Kovač, Vanja: Smrtonosna balkanska migrantska pot (RTV Slovenija, 2022).

4 Na primer: okrogla miza Smrti na mejah – v Alpah in na Balkanu (Pritličje, 27. 9. 2023); cikel dogodkov Prehod, posvečen pogrešanim in umrlim na balkanski poti (Slovenski etnografski muzej, marec – maj 2025).

aktivističnih pobud.⁵ Odsotnost pozornosti na lokalni in nacionalni ravni naju je dodatno spodbudila, da se posvetiva pisanju o smrtih na mejah, pri čemer najino raziskovanje še poteka, zato so nekateri podatki še fragmentarni in bodo v poznejših prispevkih verjetno dopolnjeni.

V članku bova izhajala iz koncepta posmrtnih itinerarijev, o katerem je pisala Carolina Kobelinsky (2020b) in pokazala, da telo brez življenja »začne nov itinerarij, v katerem ustvarja nov vzorec gibanja, ki vključuje tako žive kot mrtve ter jih prisili v različna usklajevanja« (2020b: 525). Kobelinsky se je v svojem prispevku osredotočila na posmrtni itinerarij mladega Maročana Ouacila, ki je umrl na visoko nadzorovanem mejnem območju v španski Melilli. Njegovemu telesu je sledila skozi različne institucije, ki so se ukvarjale z njim, tako v materialnem kot simbolnem smislu, sočasno pa pokazala na konfliktne odnose med različnimi akterji, vpletenimi v smrti na mejah (ibid., 525, 526). Tudi v najinem članku bova pozorna na perspektive različnih oseb, ki imajo raznolike vloge v posmrtnih itinerarijih, ter se pri tem opirala na koncept režima smrti na meji (Cuttitta idr., 2020: 46). V ta režim je po Paolu Cuttitti s sodelavci (2020) vpleteno mnoštvo heterogenih akterjev z raznolikimi – pogosto povsem nasprotnimi – cilji, motivacijami in vlogami, ki vplivajo drug na drugega »preko različnih politik, praks in diskurzov« (Cuttitta idr., 2020: 46). V nadaljevanju bova na osnovi zbranih podatkov predstavila nekatere vidike smrti na mejah, kot se kažejo v seznamu umrlih v Sloveniji, nato pa bova poskušala preko različnih akterjev, udeleženih v režimu smrti na mejah, rekonstruirati itinerarije, po katerih prehajajo telesa ilegaliziranih migrantov, in sicer od odkritja, obdukcije in hrambe do pokopa.

Metodologija

Članek temelji na večletnem etnografskem raziskovanju smrti na mejah, ki se je začelo spomladi 2020 v okviru mednarodnega znanstvenega projekta Evropski režim iregulariziranih migracij na periferiji EU: od etnografije do pojmovnika – ERIM (2020–2024).⁶ V okviru tega projekta smo raziskovalci in raziskovalke iz Hrvaške, Srbije in Slovenije (v sodelovanju s kolegi in kolegicami iz Bosne in Hercegovine) proučevali različne vidike iregulariziranih migracij na t. i. balkanski poti, med katerimi so bile tudi smrti na meji. Ko se je leta 2024 projekt

5 V okviru Socialnega centra Rog in Infoshopa je večkrat potekala akcija lepljenja osmrtnic oseb, umrlih na mejah, po ljubljanskih ulicah.

6 Več o projektu na <https://erim.ief.hr/> (Pridobljeno 4. januar 2026).

končal, smo z raziskovanjem smrti na mejah nadaljevali,⁷ pri čemer sva v Sloveniji večino terenskega dela opravila avtorja tega članka.

Podobno kot drugi antropologi in antropologinje, ki so raziskovali smrti na mejah (prim. Kobelinsky in Furri, 2023; Hameršak, 2025), je bilo tudi najino terensko delo kombinacija »klasičnega« etnografskega dela (z opazovanjem z udeležbo in izvajanjem intervjujev) ter aktivističnega, angažiranega sodelovanja z različnimi osebami, povezanimi z režimom smrti na mejah (Cuttitta idr., 2020). Glede na to, da v Sloveniji pred omenjeno raziskavo še ni bilo zbranih podatkov o teh smrtih, je terensko delo obsegalo mapiranje grobov, kjer so pokopani migranti, in lokacij, kjer so umrli, ponavljajoče se obiske na občinah, v komunalnih službah in pogrebnih podjetjih, kjer zbirajo informacije o njihovih smrtih, pa tudi intervjuje in neformalne pogovore s pričami, lokalnimi prebivalci in prebivalkami, nevladnimi organizacijami, zdravstvenimi ustanovami, policijo in pravosodjem. Za dopolnitev gradiva, pridobljenega na terenu, sva sočasno pregledovala dnevna policijska poročila o dogodkih ter spremljala medije in družbena omrežja. Poleg terenskega gradiva ter informacij, zbranih iz sekundarnih virov, se v tem članku naslanjava tudi na diskusijo, ki je potekala v okviru okrogle mize Posmrtno življenje ljudi, ki prehajajo meje.⁸ Ta dogodek je imel še dodaten pomen, saj smo z udeleženci in udeleženkami okrogle mize oblikovali skupino Prehod⁹, prvo celovito delovno telo, ki se ukvarja z delovanjem in raziskovanjem primerov umrlih in pogrešanih migrantov v Sloveniji, o čemer bova podrobneje pisala v zaključku.

7 Izpostaviti velja, da je poznejše raziskovanje potekalo brez dodatnega projekta.

8 Na okrogli mizi, ki je potekala 25. 3. 2025 v Slovenskem etnografskem muzeju, so sodelovali Samo Kavčič (direktor Komunalnega podjetja Črnomelj), Gregor Haring (Inštitut za sodno medicino, Medicinska fakulteta v Ljubljani), Faila Pašić (častna ambasadorica medkulturnega dialoga MAMD), Tit Starc (Infokolpa), Nada Šimunič (prebivalka Vukovcev), Maja Murn (vodja področij Migracije in Služba za poizvedovanje pri Rdečem križu Slovenije). Okroglo mizo sva povezovala avtorja tega članka. Več o okrogli mizi je zajeto v poročilu *Posmrtno življenje ljudi, ki prehajajo meje* (Krampl, 2025).

9 Delovna skupina Prehod združuje osebe, ki delujejo na področju znanosti, umetnosti, novinarstva, aktivizma, prostovoljstva, zaposlene so tako v nevladnih kot državnih ustanovah, nekatere so bile neposredne priče smrti na meji. Namen te skupine je med drugim javno spregovoriti o smrtih na meji ter vzrokih zanje, zagotoviti vzpostavitev učinkovitejših protokolov za stik s svojci ter dostojen pokop in skrb za posmrtno ostanke.

Seznam umrlih v Sloveniji

V Sloveniji uradne statistike smrti na mejah ne obstajajo, s pomočjo obstoječih zbirk podatkov pa se je zelo težko dokopati tudi do najosnovnejših informacij o okoliščinah, v katerih je do njih prišlo. To je bil razlog, da sva poskušala sestaviti seznam smrti na mejah in zaradi mej, ki so se zgodile na območju Slovenije (Lipovec Čebtron in Škerl Kramberger, 2025)¹⁰, v katerem sva zbrala podatke o nekaj več kot petdesetih primerih smrti, ki jih je bilo mogoče potrditi z različnimi viri.¹¹

Podatke sva pridobila iz sorodnih seznamov, v katerih raziskovalci in raziskovalke zbirajo podatke o umrlih na svetovni ravni (United list, 2025) ter na območju balkanske migracijske poti (4D, b. n. l.; Hamersak, 2025) in Alp (Deaths in the Alps dataset, b. n. l.), ter jih dopolnila s policijskimi poročili in medijskimi objavami. Pri tem se je za ključno izkazalo etnografsko raziskovanje na pokopališčih, v komunalnih službah in na lokacijah smrti ali krajih najdbe pokojnika, kjer sva številne podatke preverila, jih dopolnila ali popravila. Na seznam umrlih sva vpisala smrti, ki so se zgodile v zadnjih desetih letih (od 2015¹² do oktobra 2025)¹³, pri čemer je to zbirko podatkov treba razumeti kot nedokončano in fragmentarno, podobno kot so nepopolni tudi vsi drugi sezname umrlih migrantov, ki umirajo v okoliščinah prikritega, tihega ali počasnega nasilja (Nixon, 2011). Vseeno bova na osnovi podatkov iz seznama v nadaljevanju na kratko predstavila nekaj prvih opazanj.

V seznamu smrti na mejah najprej pade v oči veliko število oseb brez imena. Za njimi namreč pogosto ne ostane noben biografski podatek, če pa že, je to zgolj kratka notica v lokalnem mediju ali policijskem poročilu, ki po navadi omenja zgolj spol umrlega ter kraj smrti oziroma mesto, kjer je bila oseba najdena.¹⁴ Lahko bi govorili o odsotnosti biografskih podatkov ali o informacijskem vakuumu, ki dodatno poudari anonimnost smrti teh oseb. Podobno kot drugod na bal-

10 Zaradi varstva osebnih podatkov je seznam za zdaj dostopen zgolj na vpogled v arhivu avtorjev.

11 Slovenska policija ne vodi enotne evidence umrlih migrantov. Avtorjema je poslala posamezne ročno zbrane seznane, ki ne zajemajo vseh primerov (korespondenca GPU, 2024a).

12 Posamezni migranti so na poti čez Slovenijo umirali že prej, po množičnem prihodu beguncev leta 2015 pa je število smrti naraslo.

13 V seznam sva vpisovala naslednje informacije, če je bilo seveda mogoče priti do njih: ime in priimek, vzrok smrti, datum smrti oziroma datum najdbe umrlega, lokacija in geolokacija smrti oziroma najdbe umrlega, lokacija groba in datum pokopa, druge informacije. Rubrike sva povzela po drugih sorodnih seznamih (prim. 4D, b. n. l.).

14 Značilen primer predstavlja naslednja novica: <https://www.rtv slo.si/crna-kronika/v-reki-kolpi-pri-preckanju-meje-utonila-moska/503737> (Pridobljeno 4. januar 2026).

kanski migracijski poti (Hameršak, 2024, 2025) tudi v Sloveniji veliko umrlih migrantov ostane neidentificiranih, pri čemer – kot bo razvidno iz nadaljevanja – njihovo identifikacijo otežuje odsotnost nacionalnih in mednarodnih postopkov, ki bi zagotovili sistematično zbiranje, shranjevanje ter primerjavo podatkov o najdenih telesih in pogrešanih osebah (Hameršak, 2025: 202; prim. Cattaneo idr., 2023). Pogosto kot vir podatkov nastopajo zgolj njihova telesa (vključno z obleko in predmeti), zato so obdukcijska poročila pogosto edini vir informacij.

O tem sogovornik, ki že daljše obdobje opravlja obdukcije njihovih teles, pove, da jih umre »okoli pet na leto, večinoma gre za mlade moške, stare od dvajset do trideset let«, ki običajno prihajajo iz Afrike (severne in osrednje) in Azije (iz Afganistana, Pakistana), pri čemer opaza, da imajo običajno »oblečenih več slojev oblačil, s seboj nosijo nahrbtnike z osebnimi predmeti in osebne dokumente ter potrdila, ki jih dobijo od različnih oblasti drugih držav na migrantski poti« (intervju z obducentom, 4. 2. 2025).

Na osnovi podatkov iz seznama velja tudi izpostaviti, da se je vsaj polovica utopila v rekah, najpogosteje v reki Kolpi. Čeprav reke, kot sta Dragonja in Kolpa, med lokalnim prebivalstvom običajno ne jemljejo življenj, pa se v migracijskem kontekstu spremenijo v smrtno nevarne reke (prim. Lipovec Čebren, 2025). Poleg tega ima utopitev v reki, kot bova pokazala v nadaljevanju, določene posledice, ki prinašajo dodatne težave z identifikacijo ter še večjo nevidnost umrlih, saj se lahko za njimi izgubi vsaka sled ter pride do popolnega »izginotja« (disappearance), kot ta pojav imenuje Laakkonen (2022).

Zadnja značilnost, ki jo velja na tem mestu izpostaviti, je dejstvo, da so te smrti v uradnih zapisnikih običajno kategorizirane kot nesreče, kar povzemajo tudi mediji, ki jih pogosto opisujejo kot posledico neodgovornega ravnanja tihotapcev, nepazljivosti samih migrantov in migrantk ter neizprosne narave (prim. Hameršak, 2024). Kot so pokazali raziskovalci in raziskovalke na tem področju, smrti na mejah nikoli niso zgolj »nesreče«, temveč – kot sva zapisala uvodoma – sestavni del sodobnega upravljanja meja (npr. Squire, 2016), pri čemer se pokrajina zanje spremeni v oboroženo krajino (De León, 2015, Hameršak in Pleše, 2021). Evropske migracijske politike in mejni režimi namreč ne le uporabljajo naravne elemente za izvajanje ukrepov, temveč te elemente tudi preoblikujejo. Tako na primer temperatura in tok reke ter rečni vrtinci sami po sebi predstavljajo orožje, ki se še okrepi z družbenimi, tehničnimi in geografskimi elementi rečnega prostora (Tenunissen, 2024), med katerimi je bila v Sloveniji najočitnejša ograja z bodečo žico, ki je bila postavljena na bregovih rek vzdolž slovensko-hrvaške meje. Zaradi izogibanja mejnemu nadzoru so migranti in migrantke prisiljeni iskati poti, kjer je prisotnost policije in drugih nadzornih sredstev (kamere, droni) manj verjetna, zato reke in druga območja prečkajo na nevarnejših

delih, kjer številni umrejo¹⁵. V tem smislu bi lahko reke, gore, gozdove in druge predele Slovenije, kjer umirajo, imenovali krajine smrti ali nekrokrajine (Davies idr., 2024), v katerih so migrantska telesa oslABLJENA in poškodovana.

Posmrtni itinerariji

Kot je bilo omenjeno uvodoma, v kontekstu režima smrti na mejah (Cuttitta idr., 2020) sodeluje mnoštvo različnih akterjev v posmrtnih itinerarijih (Kobelinsky, 2020b), rekonstrukcija teh itinerarijev pa je odvisna od pridobljenih podatkov in raziskovalne perspektive, ki lahko bolj izpostavlja določene vidike in zanemara druge. Carolina Kobelinsky je na primer spremljala aktivistke iz nevladne organizacije ter posmrtni itinerarij maroškega fanta Ouacila rekonstruirala skozi njihovo prizmo, pri čemer ni imela dostopa do svojcev pokojnika, policije in drugih državnih organov. Med etnografskim raziskovanjem v Sloveniji sva imela podobne težave z navezovanjem stika s svojci, vseeno pa sva sčasoma vzpostavila stik z delavci in delavkami v državnih ustanovah, nevladnih organizacijah, aktivističnih mrežah ter med lokalnimi prebivalci in prebivalkami, ki najdejo telo. V nadaljevanju bova zato posmrtno itinerarije rekonstruirala glede na do sedaj zbrano etnografsko gradivo ter izkušnje oseb, ki so sodelovale na že omenjeni okrogli mizi Posmrtno življenje ljudi, ki prehajajo meje. Tako bova izpostavila le nekatere akterje režima smrti na mejah¹⁶, zaradi katerih je najina perspektiva lokalnocentrična (in ne globalna), v njej pa dajeva prednost organizacijam (in manj posameznikom) ter slediva postajam od najdbe telesa (in ne od začetka iskanja pogrešane osebe).

Posmrtni itinerariji, ki jih tu predstavljava, se začnejo s perspektivo lokalnih prebivalcev in prebivalk, ki običajno najdejo telesa migrantov, pri čemer poleg informacij z okrogle mize izhajava predvsem iz pričevanj, ki sva jih pridobila na različnih krajih vzdolž slovensko-hrvaške meje, saj je na tem območju opaziti največ primerov smrti. Sledi poglavje o obdukciji in hrambi teles, o čemer sva informacije večinoma črpala iz intervjujev z obducenti ter iz podatkov, pridob-

15 Ob začetku odstranjevanja žice je Tatjana Bobnar, nekdanja ministrica za notranje zadeve, dejala: »Migracije seveda ne bodo izginile, a ta rezilna žica je popolnoma nesorazmeren ukrep. Nobena ograja ne more preprečiti migracij, so pa ograje in žica povzročile marsikatero tragedijo.« (Škerl Kramberger, 2022b)

16 Med pomembnimi akterji na tem področju, ki jih nisva uspela vključiti v raziskavo oziroma jih nisva izpostavila v besedilu, so migranti in migrantke, ki so bile priča smrti, njihovi bližnji in svojci ter tudi gasilci, grobarji, prevozniki posmrtnih ostankov ter specializirana podjetja za repatriacijo posmrtnih ostankov, kriminalisti, tožilci, ambasade matičnih držav preminulih oziroma pogrešanih in drugi.

bljenih pri policiji. V nadaljevanju se ukvarjava z vprašanjem, zakaj je najdeno telo tako težko identificirati in najti svojce pogrešanega, pri čemer se opirava na korespondenco s policijo, pogovor s svojcem umrlega migranta ter intervjuje s predstavniki nevladnih in aktivističnih organizacij, ki so se udeležili okrogle mize. Itinerarij končujeva s pokopom posmrtnih ostankov, kjer se spet vrneva v lokalno skupnost in na osnovi intervjujev s komunalnimi službami pokaževa dileme, s katerimi so soočeni pri skrbi za pokojnike.

Najdba

Iz etnografskega gradiva lahko sklepava, da so smrti na mejah za prebivalke in prebivalce, ki živijo na območju slovensko-hrvaške meje, dokaj nov pojav¹⁷. Medtem ko sogovorniki in sogovornice niso poznali nikogar, ki bi se v 20. stoletju utopil v reki Dragonji, so se v Beli Krajini spomnili nekaj primerov utopitev v Kolpi ali Kupi, kot jo lokalni prebivalci imenujejo v dialektu.¹⁸ Kot sva omenila, so se smrti na meji začele pogostejše pojavljati po letu 2015, kar obenem zaznamuje leto begunskega koridorja in tudi leto, ko so slovenske oblasti vzdolž slovensko-hrvaške meje postavile ograjo¹⁹, zaradi katere so mejne reke postale ključen element oborožene pokrajine (Hameršak in Pleše, 2021; Lipovec Čebtron, 2025).

Nekateri sogovorniki in sogovornice so za utopitve ljudi, ki so poskušali prečkati mejo, izvedeli iz medijev ali od drugih prebivalcev, drugi so imeli neposredne izkušnje s smrtmi na meji, saj so opazili utopljenca v reki blizu svojega doma ali med sprehodi v naravi, medtem ko so »sprehajali psa« ali »nabirali gobe« (prim. Dolinčar, 2024). Iz načina, kako so sogovorniki in sogovornice govorili o teh smrtih, je bilo jasno, da so jih običajno pretresle, vseeno pa so, podobno kot v lokalnih skupnostih ob Sredozemskem morju (npr. Horsti, 2019; Mirto et al., 2020; Kobelinsky, Furri in Noûs, 2021; Kobelinsky in Furri, 2023), do njih izražali različna čustva: nekateri so kazali nelagodje, ker so trupla našli tako blizu svojih domov, in so bili presenečeni, da se je v reki utopilo toliko mladih ljudi. Izrazili so tudi žalost, da se to dogaja tako pogosto, in v njihovem empatičnem tonu bi lahko videli sledi občutka »skupne človečnosti« (Mirto, 2018 v Kobelinsky in

17 Čepprav najini sogovorniki tega niso izpostavljali, lahko glede na podatke, ki jih prikazuje seznam smrti na balkanski poti (4D, b. n. l.), o pojavu smrti na slovensko-hrvaški meji govorimo vsaj od vzpostavitev te meje leta 1991, vendar pa bi bila za natančnejše zgodovinsko razumevanje tega pojava potrebna poglobljena arhivska raziskava.

18 Poleg dialektalne rabe je Kupa poimenovanje reke v hrvaškem jeziku.

19 Dolžina rezilne žice je bila 51 kilometrov (VLADA RS, 2022), dolžina panelne ograje 143,4 km (MNZ RS, 2022). Skupna cena ograjevanja je znašala 30 milijonov evrov (Škerl Kramberger, 2022c).

Furri, 2023), prežetega s humanističnimi in humanitarnimi čustvi (Kobelinsky in Furri, 2023). Drugi so se poskušali čustveno distancirati od smrti migrantov in izrazili skrb, da bo njihova prisotnost prinesla sramoto in zmanjšala turistični obisk v regiji (Hameršak in Lipovec Čebren, 2025), ob čemer so se naslanjali na varnostnizacijski diskurz (Huysmans, 2002).

V pogovorih z lokalnimi prebivalci je bilo opaziti, da so jih smrti na meji ne le čustveno, temveč tudi mentalno zaposlovale, saj so se pogosto na glas spraševali o razlogih za utopitve in o tem, kdo je zanje odgovoren. Nekateri so vso odgovornost za smrt pripisali mrtvim samim, saj naj bi bili tako »nori« in »neprevidni«, da so hoteli prečkati reko, ki je niso poznali. V določenih odzivih sogovornic in sogovornikov je bilo jasno zaznati protimigrantsko retoriko z elementi krimigracije (Kogovšek, 2019), pri čemer so prisotnost migrantov v reki običajno dojemali kot »skrivanje pred policijo, ker so nepošteni ali imajo slabe namene«. Drugi pa so imeli več vprašanj kot odgovorov, pri čemer so se čudili, zakaj migranti prečkajo reko tudi v neugodnih razmerah, na primer pozimi in ob močnih nalivih, ko je reka običajno »divja in mrzla«. Poleg časovnih razsežnosti so omenjali tudi prostorske in se spraševali, zakaj se migranti odločajo prečkati reko na mestih, ki so znana po vrtincih in čereh, ter pogosto zaključili razmišljanje z ugotovitvijo, da »ne znajo plavati« ali »so slabi plavalci«.

Nasprotno pa je Nada Šimunič, ki živi v neposredni bližini reke Kolpe in je sodelovala na okrogli mizi v Ljubljani, ugotavljala, da so smrti na meji neposredna posledica mejnega režima oziroma kot je sama rekla: »Ti fantje se ne utapljajo, ker ne znajo plavati – nekateri med njimi so dobri plavalci. Problem je, da se bojijo policije, so v paniki in se začnejo prehitro premikati, potem pa še bolj paničarijo.« (intervju z Nado Šimunič, 7. 9. 2024). Ista sogovornica, ki je vse življenje živel v neposredni bližini reke, je nehote postala priča preobrazbi rečne krajine, ki se je v zadnjih desetletjih spreminjala v vse bolj smrtonosno za ilegalizirane migrante. Čutila se je pozvano, da je solidarna do ljudi, ki prečkajo Kolpo, zato pogosto pobira oblačila in čevlje, ki jih migranti pustijo za seboj, jih očisti in pusti v škatlah, da jih lahko vzamejo drugi: »Veste, pridejo iz reke popolnoma premočeni, zato jim vsaj omogočim, da najdejo suha oblačila.« (prav tam). Čeprav se zaveda, da s temi gestami solidarnosti tvega, da bo v kontekstu razširjenega protimigrantskega sentimenta kriminalizirana, pa je to ne odvrne od gostoljubnega stika z vsakim, ki se nanjo obrne. Tak stik je doživela je 6. septembra 2024:

V petek zvečer, med 18. in 19. uro, smo bili pri večerji /.../ Naenkrat smo zaslišali kričanje na Kupi izpod nas in smo v prvem trenutku mislili, da so rafterji na Kupi, toda malo potem sem razbrala, da govorijo po arabsko in sem hitro skočila v obutev in tekla dol, ker se mi je zdelo, da je njihova govorica panična. V resnici

sta bila v paniki en migrant na tej strani slovenski in eden na hrvaški strani in sta se panično pogovarjala. Ko me je zagledal ta na slovenski strani, je začel mahati, da hitro pridem, in sem tekla tam. Ko sem pritekla, sem vidla, da ta fant joče in pokazuje v Kupo, in vidla sem truplo v Kupi, ki je ležalo na dnu. Takoj sem poklicala svojega sina, ki je v dveh minutah pritekel in skočil v Kupo, zaronil in izvlekel truplo h kraju. Potem je že prišla njegova punca in moj prijatelj in je skočil v vodo tudi on in sta ga skupaj skušala izvleči ven, vendar je zelo visok teren, izmed dva in tri metra, in sta ga onadva dvignila in smo ga nekako izvlekli na njivo in ga takoj začeli oživljat – umetno dihanje in masažo srca. Takoj smo poklicali reševalce, še preden smo ga izvlekli iz vode. Reševalci prvi so prišli čez 15 minut in potem so začeli oni ga oživljat. Potem so prišli policaji, gasilci, še drugi reševalci in nujna medicinska pomoč, probali so vse, toda niso uspeli rešit človeka. Migrant, ki je bil z njim, je rekel, da se kliče Hamdija on, utopljenec pa Mustafa Ami in da sta iz Maroka. (prav tam)

Obdukcija in hramba

Iz korespondence s policijo izhaja, da ob najdbi trupla policija obvesti pristojno državno tožilstvo in preiskovalnega sodnika. Na podlagi odredbe preiskovalnega sodnika ali na zaprosilo kriminalista pride na kraj dogodka specialist sodne medicine, ki s kriminalistom, kriminalističnim tehnikom, preiskovalnim sodnikom in tožilcem tvori ogledno skupino. Skupaj opravijo ogled. Nato ga občinska pogrebna služba prepelje na Inštitut za sodno medicino (ISM) v Ljubljano ali drugo zdravstveno institucijo, kjer skladno z dogovorom s preiskovalnim sodnikom opravijo sodno obdukcijo. Pri tem se zavarujejo vzorci DNK, ki jih policija hrani nadaljnjih 100 let, rezultati analize pa so vneseni v bazo pogrešanih oseb oziroma neidentificiranih trupel v Sloveniji²⁰ (Škerl Kramberger, 2022a; Škerl Kramberger, 2022; korespondenca s policijo in MNZ, 18. 8. 2022; korespondenca s policijo, 17. 7. 2024; intervju z obducentom, 2025).

Iz intervjujev z zaposlenimi, ki izvajajo obdukcijo (intervju z obducentom, 4. 2. 2025 in 12. 3. 2025), izhaja, da pri najdenih truplih ugotavljajo vzrok smrti in odvzamejo biološke vzorce. Najprej z zunanjim pregledom ugotavljajo individualne značilnosti osebe, temu sledi antropološka analiza posmrtnih ostankov ali, kot ta postopek opisuje Gregor Haring z ISM:

20 S forenzičnim testiranjem DNK preiskovalci odkrivajo podobnosti v genetskih lastnostih dveh bioloških vzorcev, pri čemer forenzične ekipe pri identificiranju trupla potrebujejo vzorec DNK bližnjega svojca, ki ga primerjajo z vzorcem DNK umrlega (Kobelsky, 2020b).

Obducenti pregledajo nakit pokojnika, uhane, verižice, prstane, piercinge, osebne predmete, tetovaže. Zabeležijo brazgotine, obstoj protez, vsadkov ali medicinskega materiala, označenega z morebitnimi serijskimi številkami, na podlagi katerih bi lahko osebo identificirali. Opišejo stanje zobovja, izmerijo višino in težo trupla, določijo barvo las, oči, kože. Preverijo bolezenska stanja, morebitne poškodbe in vse druge medicinske posebnosti. Na podlagi posmrtnih ostankov skusajo sestaviti biološki profil preminulega: spol, starost, tip postave ter poreklo. (Gregor Haring, okrogla miza, SEM, 25. 3. 2025).

Kot poudarja eden od obducentov (intervju z obducentom, 4. 2. 2025): če domnevajo, da je preminula oseba migrant ali migrantka, zabeležijo več podatkov kot običajno, saj predvidevajo, da bo identifikacija težja. Tako v postmortalne podatke vključijo tudi informacije, ki jih pri drugih osebah morda ne bi, na primer natančen opis oblačil pokojnika, vključno z barvo, znamko, velikostjo in vrsto. Na osnovi pretekle prakse namreč ugotavljajo, da lahko določena podrobnost, kot je na primer znamka hlač, tetovaža ali zobni vsadek, ključno prispeva k razkritju posameznikove identitete.

Pri migrantih in migrantkah, ki se utopijo v rekah, je identifikacija običajno še bolj zapletena. V rečni krajini so lahko namreč njihova telesa dlje časa neopažena zaradi goste vegetacije, močvirnih predelov ter naplavljenega vejevja ob rečnih bregovih. Kot v primeru reke Evros/Meriç ugotavlja Teunissen »mno-ga trupla nikoli ne bodo najdena zaradi toka reke, ki jih odnese po rečni strugi navzdol ali potisne pod vodo ter zaplete med vejevje in drugo rastlinje«, pa tudi zaradi drugih dejavnikov, kot so procesi razgradnje in gnitja (Teunissen, 2025: 14). Podobno velja za utopitve v rekah v Sloveniji, kjer določena telesa izginejo brez sledu, za druga, ki so najdena, pa obducenti pogosto ugotavljajo, da jih dolgo zadrževanje v reki tako preoblikuje, da jih je še težje identificirati:

Pred najdbo so trupla v vodi od dveh tednov do meseca dni, včasih tudi do treh mesecev. Poleti tkiva razpadejo prej kot pozimi. Trupla, ki ostanejo daljši čas v vodi, se lahko povsem skeletizirajo, mehka tkiva izginejo. Posamezne kosti voda raznosi vzdolž toka reke, trupla več ni mogoče odkriti in oseba povsem izgine (intervju z obducentom, 4. 2. 2025).

Za beleženje podatkov obducenti uporabljajo obrazec Interpolovega protokola za identifikacijo žrtev nesreč (*Disaster Victim Identification – DVI*), v katerega vpisujejo podatke o umrlih migrantih, pri čemer naj bi te informacije zbirali za

vso Evropo. Ker so smrti migrantov na mejah podobne množični nesreči, so za obducente uporabni tudi že izdelani protokoli za Identifikacijo žrtev množičnih nesreč (*Migrant Disaster Victim Identification* – MDVI)²¹. V teh postopkih so zajeti vsi pomembni identifikatorji, ki pomagajo pri identifikaciji, težave pa nastajajo pri meddržavnem pretoku informacij ter zbiranju primerjalnih podatkov in vzorcev (intervju z obducentom, 4. 2. 2025). Čeprav je iz obstoječih virov jasno, da mnoge smrti ostanejo pomanjkljivo zabeležene ali nezabeležene, pa ime protokola nakazuje, da smrti migrantov v Evropi uvrščajo na področje množičnih nesreč. Kljub enotnemu vprašalniku je med evropskimi državami opaziti precej razlik v postopkih ob smrti migrantov. To je opaziti že pri obdukciji, ki v Sloveniji poteka pri vsakem umrlem migrantu za razliko od Italije, kjer tožilec sicer lahko zaprosi za avtopsijo, vendar to ni običajno, saj za »umrle na mejah pogosto zadostuje zunanji pregled v pristanišču.« (Kobelinsky in Furri, 2022: 93)

Trupla, ki jih ni mogoče identificirati, ostanejo v postopku na ISM do treh mesecev. Če tudi v tem času ni ugotovljena identiteta, jih odpeljejo na Žale v Ljubljano, kjer jih hranijo toliko časa, dokler se ne oglasiyo svojci ter jim omogočijo pokop (intervju z obducentom, 4. 2. 2025). Če se daljši čas ne oglasiyo, trupla prevzame komunalna služba občine, kjer je bila oseba najdena, saj je zanj po zakonu dolžna poskrbeti (ZPPDej, 2016).

Iskanje svojcev in pogrešanih oseb

Na mednarodni ravni je bilo sprejetih več dokumentov, ki državam priporočajo oziroma odredajo ureditev postopkov za iskanje pogrešanih migrantov (Urad visokega komisarja ZN za človekove pravice, 2023; Posebna poročevalke ZN za zunajsodne usmrčitve, 2017). Resolucija (2024) predlaga harmonizacijo medicinsko-pravnih standardov pri obdukcijah in zagotavljanje izmenjevanja biometričnih podatkov pri iskanju in identifikaciji, Parlamentarna skupščina Sveta Evrope pa poziva, naj države »sprejmejo smernice zbiranja, prenosa in centralizacije podatkov post-mortem (po smrti) za forenzično identifikacijo pogrešanih oseb v Evropi« (Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 2024a, 2024b).

Na osnovi velikega števila neidentificiranih migrantov v Evropi bi lahko rekli, da so kljub različnim pobudam in priporočilom postopki identifikacije teh oseb zelo pomanjkljivi oziroma neuspešni. Tako kot drugod v Evropi tudi v Sloveniji identifikacijo v ožjem smislu izvaja policija, pri čemer podatke o pogrešanih

21 Protokoli so dostopni na spletu: <https://migrant-dvi.eu/> (Pridobljeno 4. januar 2026).

osebah objavlja na spletni strani *Javni seznam pogrešanih oseb*²². Na podlagi zakona (Zakona o nalogah in pooblastilih policije, 2013) ima sicer možnost objaviti osnovne podatke in fotografijo pogrešane osebe v medijih, vendar so tovrstne objave o pogrešanih migrantih in migrantkah redke²³ (korespondenca s policijo, 2024). V postopku identifikacije se lahko policija poveže z organizacijami iz tujine (na primer z varnostnimi organi ali konzulati drugih držav)²⁴ in tudi z nevladnimi organizacijami, v prvi vrsti z Rdečim križem (korespondenca s policijsko upravo Novo mesto, 2024). Rdeči križ ima namreč javno pooblastilo za iskanje pogrešanih oseb v vojnah in izrednih razmerah, pri čemer se lahko postopek iskanja sproži izključno na podlagi vloge družinskega člana. To je tudi razlog, da Rdeči križ sicer zabeleži najdbo trupel, vendar primerov ne raziskuje, če z njimi ni povezana vloga za iskanje (angl. *Tracing request*) pogrešanih svojcev (Maja Murn, okrogla miza, SEM, 25. 3. 2025).

V praksi pa je pogojem za vložitev te vloge težko zadostiti, ugotavlja sogovornik, ki ima izkušnje z iskanjem pogrešanih oseb:

Prvi pogoj je, da oseba, ki pogreša nekoga, prebiva v naši državi – tu se najprej zatakne, saj gredo mnogi migranti, ki so bili priča izginotju, naprej, sorodniki pogrešanega pa živijo v tujini. Drugi pogoj je, da so v sorodu; čim bližji je njihov odnos, tem bolje – vendar je 'tovariš na poti' običajno tisti, ki je priča izginotju, ne pa sorodnik. Tretji pogoj pa je, da so bile vse vezi z osebo pretrgane (sogovornik iz nevladne organizacije 10. 1. 2025).

Tudi Mednarodna organizacija za migracije (IOM), ki vodi projekt Pogrešani migranti (*Missing Migrants*), opozarja na neučinkovit sistem ugotavljanja identitete pogrešanih. Pogosto prejme poizvedbe družin z vsega sveta, vendar je zaradi omejenih nacionalnih in mednarodnih določb ter rigidnosti njihovih internih protokolov stopnja identifikacije izjemno nizka (Smajila, 2022).

O podobnih ovirah na Hrvaškem piše Marijana Hameršak, ki ugotavlja, da se postopki,

22 Seznam pogrešanih je dostopen na spletu: https://www.policija.si/index.php/index.php?option=com_tiralice&view=tiralice&Itemid=425 (Pridobljeno 4. januar 2026).

23 Za objavo se odloči, kadar obstaja verjetnost, da bo objava fotografije pomagala pri iskanju pogrešane osebe, in kadar oseba potrebuje nujno pomoč.

24 Policija sodeluje z Interpolom, ki je razvil sistem I-Familia, namenjen identifikaciji pogrešanih oseb po vsem svetu na podlagi DNK (korespondenca s policijo in MNZ, 18. 8. 2022).

ki se skoraj samodejno sprožijo za pogrešane državljane – kot so denimo objava 'profila' na spletni strani hrvaškega Nacionalnega registra izginulih oseb, začetek iskalne operacije, obveščanje celotnega operativnega sistema policije, preverjanje pri drugih službah, opravljanje razgovorov z vsemi osebami, ki bi lahko imele koristne informacije o pogrešanih osebah, in podobno – za begunce in druge migrante, ki izginejo na poti, aktivirajo, če sploh, zgolj z dodatnimi pritiski. (Hameršak, 2025: 202).

Teh dodatnih pritiskov pa pogosto ne sprožijo državne ustanove, temveč nekateri posamezniki v nevladnih organizacijah ali različne neformalne in aktivistične mreže²⁵, ki delujejo predvsem prek družbenih omrežij (na primer facebook stran Mrtvi in pogrešani na Balkanu – *Dead and missing in the Balkans*).

O tem pričajo izkušnje organizacije Infokolpa, ki dokazujejo, da se tudi v primerih, ko sorodniki zadostijo vsem pogojem Rdečega križa za oddajo vloge za iskanje svojcev, vseeno lahko zatakne pri drugih postopkih, na primer pri odvzemu vzorcev DNK, saj pravilniki o varovanju, zbiranju in posredovanju osebnih podatkov pogosto ovirajo identifikacijo, namesto da bi jo omogočali (Hameršak, 2025: 203). Tako je bilo tudi v primeru, ko se je na Infokolpo leta 2022 obrnil svojec pogrešanega prebivalca iz Gvineje, ki naj bi izginil na območju reke Kolpe. Svojec, ki je v Slovenijo pripotoval iz Francije, je na policijski postaji v Ljubljani predal osebne podatke in opisal prepoznavne značilnosti pogrešane osebe. Pozneje ga je slovenska policija obvestila, da bi se lahko eno od najdenih trupel ujemalo s pogrešanim, a bi bilo treba to potrditi z analizo DNK. Svojec se je bil pripravljen vrniti v Slovenijo in oddati vzorec DNK, a ga je policija obvestila, da protokol predvideva oddajo vzorca v državi, v kateri prebiva. Vendar mu francoska policija vzorca DNK ni hotela odvzeti, saj naj bi bil po njihovih predpisih odvzem možen zgolj ob sumu, da je izginotje povezano s kaznivim dejanjem, česar pa v tem primeru ni bilo mogoče domnevati. Slovenski policijski uradnik je bil sicer naknadno pripravljen kljub drugačnim predpisom sprejeti vzorec DNK, ki bi bil odvzet v Sloveniji, vendar se svojec na ta predlog ni več odzval (Tit Starc, okrogla miza, SEM, 25. 3. 2025).

Uradne institucije se niso vključile niti v primeru sirskega migranta Ahmeda Al Daherja, ki je sprva preživel hudo prometno nesrečo pri Vrhniki, pet mesecev pozneje pa je umrl v bolnišnici (Policijska uprava Ljubljana, 2019; Lipovec Čebren in Škerl Kramberger, 2025). Kot nama je povedal Ahmedov svak, v času, ko je bil v bolnišnici, in po njegovi smrti s sirsko družino ni stopila v stik nobena

25 V Sloveniji so na tem področju opazni člani Ambasade Rog, Infokolpe in Slovenske filantropije.

uradna institucija iz Slovenije. Komunikacijo z njimi je vzdrževala Faila Pašić, ki je skrb za Ahmeda prevzela kot neformalna prostovoljka (Faila Pašić, okrogla miza, SEM, 25. 3. 2025; intervju s Fawazom Daherjem, 25. 9. 2025).

Iz tega in podobnih primerov izhaja, da je uspešna identifikacija odvisna od vrste institucionalnih pogojev (od izpolnjevanja zahtev obstoječih protokolov in pravilnikov do podpisa bilateralnih in multilateralnih sporazumov na področju iskanja pogrešanih idr.) ter osebnih okoliščin svojcev (od njihovih finančnih zmožnosti, da pripotujejo v kraj, kjer je oseba izginila, do političnih okoliščin, ki jim lahko preprečujejo dostop ali gibanje, in pristojnih ustanov, ki bi jim strokovno pomagale iskati pogrešanega, ter povsem specifičnih veščin in znanj, kot je znanje splošnosporazumevalnega jezika ali sposobnost pridobiti tolmača). Podobne prepreke pri identifikacijskih postopkih so prisotne tudi na Hrvaškem, kjer poročajo, da je uspešnost identificiranja umrlih poleg že omenjenih pogojev odvisna tudi od dobre volje uradnih oseb, policijskih uslužbencev, komunalnih podjetij, bolnišnic, državnega tožilstva in drugih (Škerl Kramberger, 2022a). Na osnovi teh težko premostljivih strukturnih in drugih ovir pri vzpostavljanju povezave med pogrešanimi migranti in svojci bi lahko namesto o neidentifikaciji umrlih v kontekstu migracij skupaj z Ville Laakonen (2022) govorili o institucionalizirani neidentifikaciji (prim. Hameršak, 2025).

Pokop

Kot je bilo že omenjeno, slovenska zakonodaja (ZPPDej 2016) določa, da za osebe, za katere »ni mogoče ugotoviti niti zadnjega začasnega prebivališča, prijavi pokop občina, v kateri je oseba umrla oziroma je bila najdena« (13. člen), obenem pa mora za te osebe občina plačati stroške pokopa ter kriti stroške groba za naslednjih deset let. To pa je tudi edina uradna določba, ki se nanaša na pokope ilegaliziranih migrantov v Sloveniji. Zaradi odsotnosti predpisov ali smernic, po katerih bi se lahko ravnali, so sogovorniki in sogovornice na občinskih upravah in komunalnih službah pri soočenju s smrtmi na meji imeli številne dvome in dileme. Nekateri so odkrito priznali, da so se počutili prepuščeni sami sebi in ne pripravljeni na tako nalogo. Posebej negotovi so bili v primerih, ko so bile pokojne osebe neidentificirane in se niso mogli opreti na noben biografski podatek, da bi vedeli, kako osebo spoštljivo pokopati (prim. Hameršak in Lipovec Čebtron, 2025). Poleg tega, da so samoiniciativno iskati odgovore na vprašanje, kako pokopati njihova telesa, so se ukvarjati tudi s tem, kje jih pokopati in kako označiti njihove grobove (prim. Krampl, 2024). O podobni nedorečenosti glede smrti migrantov na Siciliji pišeta tudi Kobelinsky in Furri, ki ugotavljata, da je skrb za umrle manj standardizirana kot za žive (Kobelinsky in Furri, 2023: 93), obenem

pa lahko v tej nedorečenosti ob smrti ilegaliziranih migrantov vidimo paradoks, če pomislimo, da je za časa življenja vsak njihov korak strogo nadzorovan in kodificiran z migracijskimi politikami EU in vizumskimi režimi (prim. Hamešak in Lipovec Čebren, 2025).

V tem kontekstu ima posebno vlogo komunalna služba v Črnomlju, saj se je na območju te občine po dostopnih podatkih zgodilo največ smrti na meji, zaradi česar so bili pogostejše soočeni z dilemami, kako pokopati ilegalizirane migrante. Ta komunalna služba je sčasoma postala referenca za druge kraje Slovenije, ki so se pri pokopu neidentificiranih migrantov pogosto zgledovali po pokopališču v črnomeljski Vojni vasi. Iz intervjujev z zaposlenimi lahko ugotovimo, da je njihova praksa pokopavanja migrantov posledica procesa pogajanj med občinsko, institucionalno ravno in osebnim angažmajem zaposlenih, kot se kaže pri odločitvi o vrsti pokopa:

Ja, te dileme so se začele s prvim primerom ./../ zdaj smo razmišljali, če je občina kot naročnik pogreba vztrajala na tem, kar je najcenejše za občino, na kremaciji in raztrosu pepela ./../ ampak takrat ni nihče dejansko vedel, kaj bi bilo pametno narediti, in smo se odločili – čisto tako po eni zdravi kmečki pameti: če je to neznan oseb, če je to nek migrant, obstaja velika verjetnost: prvič, da je musliman, ne vemo, kdo je, ampak verjetnost je velika, in pa, da če se bo čudež zgodil in ga bodo enkrat pozneje identificirali, ostaja tudi verjetnost, da bodo mogli oziroma da si bo kdo želel prinesiti te posmrtno ostanke v svojo domovino oziroma kam drugam, zato smo se pač takrat odločili, da ga pokopljemo klasično in ga damo v pocinkan, tudi pocinkan vložek, da je morebitna eksumacija malenkost lažja. ./../ Potem se je pa izkazalo, da je bila ta naša odločitev nekako pametna, ker smo tudi že eks-humirali in so ga odpeljali nazaj v domovino, tako da ta postopek zdaj na žalost kar ponavljamo. (Samo Kavčič, okrogla miza v SEM, 25. 3. 2025)

Iz citata ter poznejših pogovorov z istim sogovornikom izhaja, da so se zavzeli za dražji, klasičen pokop v krsti, saj so domnevali, da bi lahko bili umrli migranti muslimani, pri čemer so se zavedali, da bi bilo kremiranje v nasprotju z muslimansko tradicijo pokopa pokojnikov. Poleg tega so predvidevali, da bi lahko svojci v prihodnje želeli izkopati in prepeljati posmrtno ostanke v njegovo matično državo. Podoben proces odločanja je stekel tudi glede nagrobnika in zapisa na njem, kjer so iskali čim bolj nevtralno oznako, ki ne bi imela krščanskih konotacij, ali kot pove Samo Kavčič: »Mi smo dali tudi označbo, sicer tako bom rekel, neversko, neko civilno, to je rečemo piramida, čeprav matematično to ni piramida, znak na grobu in smo gor napisali neznan oseb.« (Samo Kavčič,

okrogla miza v SEM, 25. 3. 2025) Na osnovi etnografske raziskave pokopališč pa velja vseeno izpostaviti nenavaden vzorec, ki se kaže pri vseh pokopih ilegaliziranih migrantov v Sloveniji in tudi širše, v drugih državah na balkanski migracijski poti (prim. Hameršak in Lipovec Čebren, 2025). Opaziti je, da so te osebe vedno pokopane na skrajnem robu pokopališč: blizu ograj, gozdov ali smetišč. Čeprav nekateri sogovorniki to razlagajo z dejstvom, da jim je tako lažje ekshumirati posmrtno ostanke, pa ima ta praktična argumentacija svojo simbolno podstat (Douglas, 1966), ki jasno razkriva marginalizacijo v tej mortalni topografiji (Zengin, 2022: 166). Sorodno marginalizirani so namreč tudi begunci iz Bosne in Hercegovine, ki so v Vojni vasi pokopani na drugem skrajnem robu pokopališča. Poleg prostorske marginalizacije bi lahko prepoznali tudi časovno, saj so pogrebi umrlih migrantov običajno organizirani zelo zgodaj (nekateri so na primer potekali ob 6. uri zjutraj, ko ni bilo nobene možnosti, da bi se jih udeležili potencialno zainteresirani). Čeprav se v določenih ozirih s posmrtnimi ostanki ravna z veliko samoiniciativnega premisleka in s spoštovanjem drugačnih tradicij, bi zato lahko sklenila, da marginalizacija migrantov za časa njihovih življenj vseeno vztraja tudi po smrti in da so še naprej izključeni v primerjavi z državljani, katerih mesto na pokopališčih odraža »moralno prednost pred tujci« (Robins in Kovras, 2017: 167).

Zaključek

Kot sva zapisala uvodoma, tudi Slovenija spada med območja »nekropolitičnega« nadzora (Davies et al., 2017; prim. Mbembe, 2003), v katerih evropska migracijska politika z vizumskim režimom povzroča nasilne, nepotrebne in prezgodnje smrti ljudi, ki prehajajo meje. V članku sva pokazala, da so te smrti v Sloveniji pogosto skrite in prikrite, o njih ni uradnih statistik, v medijih so redko omenjene, različne javnosti pa se z njimi običajno ne ukvarjajo. To je bil tudi razlog, da sva začela zbirati podatke in sestavljati seznam umrlih med letoma 2015 in 2025, ki ob zaključku pisanja članka vsebuje nekaj več kot 50 primerov smrti. Iz seznama, ki je fragmentaren in nepopoln, je mogoče ugotoviti: prvič, da veliko umrlih ostane neidentificiranih; drugič, da mnoge smrti predstavljajo utopitve v rekah, in tretjič, da so migrantske smrti v uradnih statistikah pogosto kategorizirane kot nesreče, ne da bi se razkrile njihove nekropolitične okoliščine.

V nadaljevanju besedila sva sledila izkušnjam raznolikih akterjev, ki se v prepričanjih, praksah in vlogah znotraj režima smrti na mejah (Cuttitta idr., 2020) med sabo zelo razlikujejo in si mestoma celo nasprotujejo. Njihova pričevanja sva vključila v poskus rekonstrukcije posmrtnih itinerarijev oseb, ki

se začnejo z najdbo posmrtnih ostankov, nadaljujejo z obdukcijo in hrambo ter končajo s pokopom. Tako sva sprva ugotavljala, da se na te smrti prebivalci in prebivalke različno odzivajo, vseeno pa je opaziti, da jih ne le čustveno, temveč tudi mentalno zaposlujejo. Številni so namreč priče preobrazbi svoje okolice v oboroženo krajino, ki je v zadnjih desetletjih postala vse bolj smrtonosna za ilegalizirane migrante, med njimi pa so tudi taki, ki imajo neposredne izkušnje z reševanjem utaplajočih se oseb. Če nekatere osebe v rekah izginejo brez sledu, pa pri tistih, ki so najdene, njihova telesa pogosto postanejo glavni vir informacij, obdukcijska poročila pa edini opis, ki ostane po njihovi smrti. Po fazi obdukcije in hrambe sva pokazala na nekatere razloge, zakaj je najdeno telo tako težko identificirati in najti svojce pogrešanega, pri čemer sva nanizala določene strukturne in druge ovire pri vzpostavljanju povezave med pogrešanimi migranti in svojci. Kljub številnim priporočilom in pobudam so nacionalni in mednarodni postopki neenotni in neučinkoviti, saj ne zagotavljajo sistematičnega zbiranja ter primerjave podatkov o najdenih telesih in pogrešanih osebah. Posledično se množijo grobovi brez imen in družine po vsem svetu, ki ostajajo brez informacij o usodi svojih bližnjih. Obenem pa se na zadnji postaji v itinerariju, ki ga predstavljava, s posledicami ponovno soočajo tudi lokalne skupnosti, kjer se morajo občine, komunalne in pogrebne službe brez kakršnih koli usmeritev ali navodil odločati, kako ravnati s posmrtnimi ostanki oseb, ki jih ne poznajo. Čeprav te samoiniciativne prakse pogosto poskušajo biti spoštljive do pokojnih, pa ugotavlja, da se družbeno in politično izključevanje migrantov za časa življenja nadaljuje še po njihovi smrti.

Za konec tega prispevka se želiva ustaviti pri predlogih delovne skupine Prehod, ki sva jo že omenila uvodoma in združuje osebe, ki imajo na poklicni ali osebni ravni stik s smrtmi na meji oziroma svojci pogrešanih oseb. Avtorja prispevka, ki sva člana te skupine, na kratko povzemava nekatere predloge skupine, v katerih prepoznavamo smrti na meji in izginotja ilegaliziranih migrantov kot posledico sistemskega, režimskega nasilja, zato se predlogi nanašajo tako na spremembe sistema na nadnacionalni, nacionalni kot na lokalni ravni.

Člani in članice delovne skupine se zavzemamo za vzpostavitev enotne identifikacije²⁶ in spremljanja posameznih primerov smrti na mejah na državni ravni, poenotenje institucionalnih pristopov in vzpostavitev učinkovitega, sledljivega komuniciranja med državnimi organi ter lokalnimi institucijami. S poenote-

26 Vse umrle migrante v Sloveniji bi morali obducirati na enem mestu po enotnem protokolu, obenem pa bi bilo treba vsakemu umrlemu oziroma pokopanemu na nacionalni ravni dodeliti identifikacijsko oznako, da bi pristojni organi oziroma institucije na enovit način dostopali do podatkov ter da bi bila v daljši prihodnosti družinam omogočeni identifikacija in repatriacija. (Haring, okrogla miza, SEM, 2025 in intervju z obducentom, 2025).

njem postopkov in uniformnim označevanjem bi med drugim olajšali možnosti za identifikacijo in repatriacijo anonimnih umrlih.

Predlagamo tudi, da se odpravijo okosteneli birokratski postopki pri identifikaciji s pomočjo DNK. V povezavi s tem bi morali biti pokopi vselej izvedeni v krsti, ne s sežigom. Zabeleženi bi morali biti tako lokacija groba kot mikrolokacija v grobu. Razbremeniti bi bilo treba občine in zagotoviti, da finančna sredstva za posmrtno postopke prevzame država. Vzpostaviti je treba učinkovitejši sistem iskanja svojcev, sistematičnega zbiranja ter primerjave podatkov o najdenih telesih in pogrešanih osebah, kar Sloveniji narekujejo tudi mednarodni dokumenti.²⁷

Navsezadnje se zavzemamo za ukinitvev represivnih obmejnih režimov in spremembo migracijskih politik, da migranti in migrantke ne bi bili več prisiljeni izbirati nevarnih poti, na katerih umirajo.

Literatura

Albahari, Maurizio (2015): *Crimes of Peace: Mediterranean Migrations at the World's Deadliest Border*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Balibar, Étienne (2002): *Politics and the Other Scene*. London in New York: Verso.

Cattaneo, Cristina, De Angelis, Danilo, Mazzarelli, Debora, Porta, Davide, Poppa, Pasquale, Caccia, Giulia, D'Amico, Maria Elisa, Siccardi, Cecilia, Previderè, Carlo, Bertoglio, Barbara, Tidball-Binz, Morris, Ubelaker, Douglas, Piscitelli, Vittorio in Riccio, Silvana (2023): The Rights of Migrants to the Identification of their Dead. An Attempt at an Identification Strategy from Italy. *International Journal of Legal Medicine* 137 (1):145-156.

Cuttitta, Paolo, Jana Häberlein in Polly Pallister-Wilkins (2020): Various Actors: The Border Death Regime. V: *Border Deaths. Causes, Dynamics and Consequences of Migration-Related Mortality*, P. Cuttitta in T. Last (ur.), 35-52. Amsterdam: Amsterdam University Press.

27 Glej npr. <https://docs.un.org/en/A/72/335>, <https://pace.coe.int/en/files/33815/html> (Pridobljeno 4 januar 2026).

- Davies, Thom, Isakjee, Arshad in Obradovic-Wochnik, Jelena (2024): *The Politics of Injury: Debilitation and the Right to Maim at the EU Border. Geopolitics*. Dostopno na: <https://doi.org/10.1080/14650045.2024.2339894> (Pridobljeno 14. november 2025).
- De León, Jason (2015): *The Land of Open Graves. Living and Dying on the Migrant Trail*. Oakland: University of California Press.
- Dolinčar, Katarina (2024): *Pogrešani ali izginuli*. Spletni pojmovnik e-ERIM. Dostopno na: <https://e-erim.ief.hr/pojam/p-pogresani-ali-izginuli-p?locale=hr> (Pridobljeno 14. november 2025).
- Douglas, Mary (1966): *Purity and Danger. An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London in New York: Routledge in Kegan Paul.
- Hameršak, Marijana (2025): *Smrti na granicama*. Spletni pojmovnik e-ERIM. Dostopno na: <https://e-erim.ief.hr/pojam/p-border-deaths-p?locale=hr> (Pridobljeno 14. november 2025).
- Hameršak, Marijana (2025): *Smrt. V: Balkanska pot: pojmovnik evropskega režima iregulariziranih migracij na periferiji Evropske unije*, M. Hameršak, I. Pleše, T. Škokić, U. Lipovec Čebren in J. Zorn (ur.), 193–204. Ljubljana: Založba Filozofske fakultete, Zupaničeva knjižnica.
- Hameršak, Marijana (2025): *Map of Border Deaths*. . Spletni pojmovnik e-ERIM. Dostopno na: <https://e-erim.ief.hr/pojam/p-karta-smrti-na-granici-p?locale=en> (Pridobljeno 14. november 2025).
- Hameršak, Marijana in Pleše, Iva (2021): *Forest, Forest, Forest. Sometimes We Sleep. Walking, Sleep, Walking, Sleep. It's Dangerous on This Way: Weaponized Migration Landscapes at the Outskirts of the European Union. Etnološka tribina* 44 (51): 204–221. Dostopno na: <https://doi.org/10.15378/1848-9540.2021.44.11> (Pridobljeno 14. november 2025).
- Hameršak, Marijana in Lipovec Čebren, Uršula (2025): *Separated in Death: Disappeared and Deceased along the Balkan Route. Anthropological Notebooks* 31(2): 100–123.
- Huysmans, Jef (2002): *The European Union and the Securitization of Migration*. JCMS 38 (5): 751–777. Dostopno na: <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00263> (Pridobljeno 14. november 2025).

- Iliadou, Evgenia (2019): *Border Harms and Everyday Violence. The Lived Experiences of Border Crossers in Lesbos Island, Greece*. Neobjavljena doktorska disertacija. The Open University.
- Kogovšek, Šalomon, Neža (2019): *The role of the conditionality of EU membership in migrant criminalization in the West Balkan*. *Two Homelands* 49(2019): 69–86.
- Kobelinsky, Caroline (2020a): Border Beings: Present Absences among Migrants in the Spanish Enclave of Melilla. *Death Studies* 44 (11): 709–717. Dostopno na: <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1771849> (Pridobljeno 14. november 2025).
- Kobelinsky, Caroline (2020b): Who Cares About Ouacil? The Postmortem Itinerary of a Young Border Crosser. *American Behavioral Scientist* 64 (4): 525–539. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/0002764219882993> (Pridobljeno 14. november 2025).
- Kobelinsky, Caroline in Furri, Filippo (2023): Towards A New Kinship? Affective Engagements with Migrants Dead in the Mediterranean. *Interventions* 26(1): 91–107. Dostopno na: <https://doi.org/10.1080/1369801X.2023.2190916> (Pridobljeno 14. november 2025).
- Kobelinsky, Caroline, Furri, Filippo in Noûs, Camille (2021). The Place of the Dead in the Mediterranean: A Sicilian Experience. *Migration Letters* 18(6): 711–719. Dostopno na: <https://doi.org/10.59670/ml.v18i6.1243> (Pridobljeno 14. november 2025).
- Krampl, Pia (2024): *Neznanke pri obeleževanju in urejanju grobov. e-ERIM: Spletni pojmovnik e-ERIM*. Dostopno na: <https://e-erim.ief.hr/pretraga?query=pia+krampl&locale=hr> (Pridobljeno 25. avgusta 2025).
- Krampl, Pia (2025): Posmrtno življenje ljudi, ki prehajajo meje. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65(1): 99–102. Dostopna na: <https://cdn2.domdesign.com/users/SEDDrustvo/Site/sites/sed-drustvo.si/modules/Domino/Files/glasnik-slovenskega-etnoloskega-drustva-65-1-2025-2.pdf> (Pridobljeno 13. oktobra 2025).
- Laakkonen, Ville (2022): Deaths, disappearances, borders: Migrant disappearability as a technology of deterrence«. *Political Geography* (99). Dostopno na: <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2022.102767> (Pridobljeno 14. november 2025).

- Last, Tamara (2020): Introduction. A State-of-the-Art Exposition on Border Deaths. V: *Border Deaths: Causes, Dynamics and Consequences of Migration-related Mortality*, P. Cuttitta in T. Last (ur.), 21-34. Amsterdam Amsterdam University Press.
- Lipovec Čebren, Uršula (2025): *Deadly River: The Transformations of Border Rivers Between Slovenia and Croatia*. M. Hameršak in S. Horvatinčič (ur.). Zagreb: Institut za etnologiju in folkloristiku. V tisku.
- Mbembe, Achille (2003): Necropolitics. *Public Culture* 15 (1): 11–40.
- Nixon, Rob (2011): *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Harvard: Harvard University Press.
- Robins, Simon in Kovras, Iosif (2017): Missing Migrants: Deaths at Sea and Unidentified Bodies on Lesbos. V: *Migrating Borders and Moving Times: Temporality and the Crossing of Borders in Europe*, H. Donnan, M. Hurd in C. Leutloff-Grandits (ur.). Manchester: Manchester University Press.
- Squire, Vicki (2016). Governing migration through death in Europe and the US: Identification, burial and the crisis of modern humanism. *European Journal of International Relations* 23 (3): 513–532. Dostopno na: <https://doi.org/10.1177/1354066116668662> (Pridobljeno 14. november 2025).
- Tazzioli, Martina (2015): The Politics of Counting and the Scene of Rescue. Border Deaths in the Mediterranean. *Radical Philosophy* (192): 2–6.
- Teunissen, Peter (2025): Infrastructures, Riverscapes, and the Governance of Mobility: The Evros/Meriç River and the Infrastructuring of Nature. *Antipode*. Dostopno na: <https://doi.org/10.1111/anti.13129> (Pridobljeno 14. november 2025).
- Zadnikar, Darij (2017): Epistemologija migrantske krize. *Časopis za kritiko znanosti* 45(268): 247–260. Dostopno na: <http://www.dlib.si/URN:NBN:SI:doc-ZSOMA4UC> (Pridobljeno 14. november 2025).
- Zengin, Aslı (2022): The Cemetery for the Kimsesiz: Unclaimed and Anonymous Death in Turkey. *Comparative Studies of South Asia Africa and the Middle East* 42(1): 163–181. Dostopno na: <https://doi.org/10.1215/1089201X-9698203> (Pridobljeno 14. november 2025).

Župarić-Ilijić, Drago (2025): (Ne)mobilnost. V *Balkanska pot: pojmovnik evropskega režima iregulariziranih migracij na periferiji Evropske unije*, M. Hameršak, I. Pleše, T. Škokić, U. Lipovec Čebtron in J. Zorn (ur.), 118–129. Ljubljana: Založba Filozofske fakultete, Zupaničeva knjižnica.

Viri

4D (Deceased, Disappeared, Detained – Documenting). b. n. l.: 4D Database. *Deceased, Disappeared, Detained – Documenting Migrant Trail in the Balkans*. Dostopno na: <https://4dtrail.wordpress.com/database/> (Pridobljeno 28. avgust 2025).

Del Biaggio, Cristina in Bachelier, Sarah b. n. l.: *Deaths in the Alps dataset*. (zadnja posodobitev 30. november 2024, arhiv Škerl Kramberger in Lipovec Čebtron).

Generalna policijska uprava (2024b): *elektronski sporočili 18. 7. 2024 in 3. 9. 2024* (arhiv Škerl Kramberger).

Generalna policijska uprava GPU (2024a): *elektronsko sporočilo 30. 5. 2024* (arhiv Škerl Kramberger).

Generalna policijska uprava in Ministrstvo za notranje zadeve RS (2022): *elektronsko sporočilo 18. 8. 2022* (arhiv Škerl Kramberger).

Poseba poročevalka ZN za zunajsodne usmrtitve (2017): *Unlawful death of refugees and migrants*. Dostop na: <https://docs.un.org/en/A/72/335> (Pridobljeno 14. november 2025).

Lipovec Čebtron, Uršula in Škerl Kramberger, Uroš (2025): *Seznam umrlih migrantov v Sloveniji* (arhiv Škerl Kramberger in Lipovec Čebtron)

MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE RS (2022): Portal javnih naročil. Dostopno na: <https://www.enarocanje.si/#/pregled-objav/462576> (Pridobljeno 14. november 2025).

PARLAMENTARNA SKUPŠČINA SVETA EVROPE (2024a): *Resolucija 2569* (1. oktober 2024). Dostopno na: <https://pace.coe.int/en/files/33815/html> (Pridobljeno 14. november 2025).

PARLAMENTARNA SKUPŠČINA SVETA EVROPE (2024b): *Priporočilo 2284* (1. oktober 2024): Dostopno na: <https://pace.coe.int/en/files/33816> (Pridobljeno 14. november 2025).

Policijska uprava Koper (2019): *sporočilo za javnost*, 8. 11. 2019, arhiv Uroš Škerl Kramberger.

Policijska uprava Ljubljana (2019): *sporočilo za javnost*, 28. 11. 2019, arhiv Škerl Kramberger.

Policijska uprava Ljubljana (2020): *sporočilo za javnost*, 25. 5. 2020, arhiv Škerl Kramberger.

Policijska uprava Ljubljana (2025): *elektronsko sporočilo*, 10. 2. 2025, arhiv Škerl Kramberger.

Policijska uprava Novo mesto (2024): *elektronsko sporočilo* 17. 7. 2024, arhiv Škerl Kramberger.

Smajila, Barbara (2022): *Nihče na pogrebu ne izgovarja njihovih imen*. N1. Dostopno na: <https://n1info.si/poglabljeno/nihce-ne-pogrebu-ne-izgovarja-njihovih-imen-nihce-ne-joce-na-njihovih-grobovih/> (Pridobljeno 14. november 2025).

Škerl Kramberger, Uroš (2022a): *Iskanje izginulih svojcev v labirintih birokracije*. Dnevnik. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/novice/slovenija/iskanje-izginulih-svojcev-v-labirintih-birokracije-2028874/> (Pridobljeno 14. november 2025).

Škerl Kramberger, Uroš (2022b): *Žica? Vem, da jo vaši odstranjujejo. Je bil že čas*. Dnevnik. Dostopno na: <https://stari.dnevnik.si/1042993442/objektiv-nova/zica-vem-da-jo-vasi-odstranjujejo-je-bil-ze-cas> (Pridobljeno 21. oktober 2025).

Škerl Kramberger, Uroš (2022c): *Državna meja: Posel stoletja - 16 milijonov za postavljanje in podiranje ograje*. Dnevnik. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/novice/slovenija/drzavna-meja-posel-stoletja-16-milijonov-za-postavljanje-in-podiranje-ograje-2056696/> (Pridobljeno 21. oktober 2025).

United For Intercultural Action (2025): »United list of refugee deaths«. *Fatal Policies of Fortress Europe*. Dostopno na: <https://unitedagainstrefugeedeaths.eu/wp-content/uploads/2014/06/ListofDeathsActual.pdf> (Pridobljeno 28. september 2025).

Uprava RS za izvrševanje kazenskih sankcij, URSIKS (2025): *elektronsko pismo*, 7. 2. 2025 in 19. 2. 2025, (arhiv Škerl Kramberger in Lipovec Čebtron).

URAD VISOKEGA KOMISARJA ZN ZA ČLOVEKOVE PRAVICE, ODBOR ZA PRISILNA IZGINOTJA (2023): *CED/C/GC/1: Splošni komentar št. 1 (2023) o prisilnih izginotjih v kontekstu migracij*. Dostopno na: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/cedcgc1-general-comment-no-1-2023-enforced> (Pridobljeno 26. oktober 2023).

VLADA RS (2022): *Sporočilo za javnost: Ministrica Bobnar: Čas je pokazal, da nobena ograja ne more preprečiti migracij*. Dostopno na: <https://www.gov.si/novice/2022-07-15-ministrice-bobnar-cas-je-pokazal-da-nobena-ograjane-more-prepreciti-migracij/> (Pridobljeno 15. julij 2022).

ZAKON O DEBIROKRATIZACIJI (Zdeb). Uradni list RS 3/22. Dostopno na <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2022-01-0014> (Pridobljeno 14. november 2022).

ZAKON O POGREBNI IN POKOPALIŠKI DEJAVNOSTI (ZPPDEJ). Uradni list RS 62/16. Dostopno na: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2016-01-2604> (Pridobljeno 14. november 2022).